

KULTURNI TRANSFER: VPLIV NEMŠKEGA JEZIKOVNO- KULTURNEGA PROSTORA NA SLOVENSKE FRAZEOLŠKI SISTEM

Vpliv nemškega jezikovno-kulturnega prostora na slovenski prostor se kaže tudi na področju frazeologije. V pričujočem prispevku se osredotočamo na tisti del frazeološkega izrazja v slovenskem jeziku, pri katerem je neposredna povezava z nemško kulturo najlaže dokazljiva. To so frazemi, ki izvirajo iz citatov kanoniziranih nemških avtorjev in njihovih literarnih del, ki ohranjajo svoj kanonični status v diahronem smislu tudi v slovenskem kulturnem prostoru. Habitualizacija izcitatnih frazemov in prenovitev le-teh je zgovoren dokaz za njihovo ukoreninjenost v kolektivno zavest. Primerljivost pojavnosti v obeh jezikovno-kulturnih prostorih s sinhronega vidika nakazuje transfer na modelni ravni.

Frazemi, ki se v ekvivalentni leksikalizirani obliki pojavljajo v dveh/več različnih jezikovno-kulturnih prostorih hkrati, kažejo v veliko primerih na dejstvo, da imajo svoj izvor v kanoniziranih delih svetovne literature, bibliji ali izrekih starogrških ali latinskih mislecev, kot npr. *Kocka je padla!*/nem. *Der Würfel ist gefallen!* (Menander; prim. Büchmann 1998: 369), *pika na i*/nem. *Tüpfelchen auf dem i* (bibl.; prim. Büchmann 1998: 38), *sreča v nesreči*/nem. *Glück im Unglück* (Flavius Josephus; prim. Büchmann 1998: 309). V primerih te vrste gre, če vzamemo za primerjavo jezikovni par slovenščina – nemščina, zgolj za frazeološke ekvivalente, frazeme, ki so se s prevodi usidrali tako v enem kot tudi v drugem jeziku. Drugače pa je s frazemi v slovenskem jeziku, katerih ekvivalenti v nemškem jeziku jasno izpričujejo nemški izvor. Gre za avtorske frazeme, ki so v nemškem jezikovno-kulturnem prostoru nastali iz citatov nemških kanoniziranih klasičnih avtorjev, ki spričo visoke frekventnosti v aktualizaciji tvorijo citatni kanon.¹ Kot prenovitve tovrstnih krilatic oziroma

¹ To v nemškem prostoru dokazuje leksikon klasičnih citatov (prim. Büchmann 1998: 80–238).

aluzije na le-te so se frazemi usidrali v kolektivni zavesti nemškega jezikovno-kulturnega prostora. Prenovitve zajemajo tako modifikacijo oblike kot tudi vsebine citatov. Originalni tekst, na katerega se prenovitev nanaša, je v danem primeru literarno delo kanoničnega avtorja nemške klasike, ki ga (prim. Zymner 1998: 34 i. sl.) lahko označimo kot genotekst, saj služi za osnovo nadaljnjim aktualizacijam oziroma prenovitvam. Izcitatne frazeme gre spričo dokazljivosti njihovega (citatnega) izvora razumeti najprej kot aluzije na klasične citate, kljub temu da je vir oziroma avtor pri frazemih nepomemben ali celo nepoznan (prim. Burger 1982: 44). Pogosta raba aluzij povzroči, da le-te tvorijo kolektivno uveljavljene miselne vzorce (prim. Wilss 1989: 176). Zymner (1998: 36 i. sl.) označi to kot habitualizacijo prenovitev znotraj danega jezikovno-kulturnega okvira. Habitualizacija naj bi pomenila dvoje:

- a) Z ozirom na prenovitev gre za strukturno skladnost ali primerljivost med posameznimi prenovitvami.
- b) Z ozirom na genotekst pa gre za prenovitve, usmerjene na isto osnovo, pri čemer imajo strukturno različne prenovitve isti genotekst (Zymner imenuje ta pojav »istosmerna diverzifikacija« (prim. prav tam)).

Veisbergs (1997: 157)² razlikuje dve skupini prenovitev: semantične transformacije, pri katerih ostaja struktura (oblika) besedne zveze³ nespremenjena, pomen le-te pa se prilagaja aktualnemu kontekstu. Leppihalme (1996) jih imenuje situacijske transformacije, ki zadevajo tako strukturo kot tudi pomen besedne zveze. Wilss (1989: 149 i. sl.) uvršča v to skupino (po de Beaugrandu) substitucijo, adicijo, redukcijo in permutacijo. Ker se tako frazemi kot tudi klasični citati rabijo v prenesenem smislu in so se v kolektivni zavesti govorcev usidrali v bolj ali manj stabilni obliki,⁴ je omenjene tipe transformacij mogoče opazovati tudi pri citatih. V procesu uveljavljanja klasičnih citatov v kolektivni zavesti⁵ je opazna težnja k šabloniziranju le-teh. Podatki o avtorju in/ali viru so v primerjavi z direktnim in indirektnim citiranjem⁶ drugotnega pomena. Večine prenovitev v nemškem in slovenskem jeziku ti podatki v vsakdanji rabi ne spremljajo (prim. Kuster 2005). To kaže na dejstvo, da je pri aktualizacijah v najrazličnejših kontekstih vsakdanjega jezika poudarjen v prvi vrsti njihov preneseni pomen oziroma idiomatičnost. S sinhronega vidika gre za izcitatne frazeme, prehod v kategorijo frazemov pa je spričo strukturne primerljivosti v posameznih primerih zabrisan (prim. Burger 1982: 44).

² Njegova študija je osredotočena na prenovitve frazemov.

³ V našem primeru gre za citate.

⁴ Dokaz za to je obsežna tradirana zbirka klasičnih citatov v nemškem prostoru, ki služi kot »obvezni material za citiranje« in je namenjena povprečnemu bralstvu (prim. Büchmann 1998 in Kuster 2005: 15 i. sl.).

⁵ Wilss (1989: 177) ga imenuje proces formalne reprodukcije vzorcev v kolektivni zavesti velikega obsega: »Durch ihren Matrizencharakter geraten Anspielungen in die Nähe einer sprachlichen Verdinglichung. Sie verfestigen sich zu etablierten Denk- und Formulierungsschemata mit u.U. langfristig wirksamem Aktionsradius« (Wilss 1989: 176).

⁶ Nord (1990) razlikuje med direktnim in indirektnim citiranjem, pri čemer gre – vsakokrat z omembo avtorja in/ali vira citata – pri prvem za dobesedni navedek, pri drugem pa zgolj za reproduciranje vsebine.

Kot vir primerov nam služijo citati avtorjev weimarske klasike, ki v diahronem smislu v nemškem klasičnem literarnem kanonu ohranjajo svoj kanonski status. To sta v prvi vrsti J. W. Goethe in F. Schiller, katerima v najboljšejši zbirki klasičnih citatov v nemškem prostoru pripada tudi največji delež citatov (prim. Büchmann 1998: 109–161). Sledijo jima še drugi (npr. G. E. Lessing, C. M. Wieland, J. G. Herder). Upoštevajoč dejstvo, da zavzemata zlasti Goethe in Schiller v slovenskem literarnem kanonu že od 19. stoletja dalje pomembno mesto,⁷ gre pričakovati, da so glavni viri izcitatnih frazemov ravno njuni izreki in dela. Prehod iz kategorije citatov v kategorijo frazemov je v večini primerov, najdenih v referenčnih korpusih nemškega in slovenskega jezika, samodejen, saj gre za semantično transformacijo, pri čemer ostaja struktura besedne zveze primerljiva s strukturo citata iz literarnega dela. Med frazeme uvrščam stalne besedne zveze, ki izpolnjujejo kriterije frazeološke enote,⁸ od samostalniških frazemov (prim. Fleischer 1997) oziroma besednih zvez s samostalniško jedrno sestavino do stavčnih frazemov.⁹ Primeri, izbrani za pričujočo analizo, so v nemškem frazeološkem izrazju ukoreninjeni kot leksikalizirane enote,¹⁰ njihovo aktualnost v sodobnem jeziku pa potrjujejo tudi številni zgledi (prim. Kuster 2005) iz referenčnega korpusa nemškega jezika.¹¹ Njihovo prisotnost v slovenskem jeziku pa dokazujejo zgledi iz referenčnega korpusa slovenskega jezika.¹²

Zgledi:

(1)

Mera je polna (nem. *das Maß ist (nun) voll*) je v obeh jezikih zelo pogosto rabljena besedna zveza,¹³ ki ima svoj izvor v citatu iz Schillerjeve drame *Die Jungfrau von Orleans*: »*Sein Maß ist voll, (er ist zur Ernte reif)*«¹⁴ (prim. Büchmann 1998: 156). V kolektivni zavesti slovenskega jezikovno-kulturnega prostora se je besedna zveza uveljavila v sledeči obliki:

Ampak zdaj je mera polna. Nisem hotel zaostriti pogovora /.../¹⁵

⁷ Na to opozarjajo številni prevodi njihovih del (prim. Troha 2000 in Kuster 2005a: 239–260). Pri širjenju kanona v slovenski prostor pa igra pomembno vlogo tudi dejavnost nemškega gledališča v Ljubljani v 18. stoletju, saj je takratne kroge intelektualcev seznanjalo s pomembnimi nemškimi avtorji in njihovimi deli.

⁸ To so strukturalna stalnost, nemotiviranost (ali pomenska avtonomija (prim. Burger 1982: 28)), ekspresivnost, večbesednost (prim. Babič 2008: 49).

⁹ Burger (1982: 39) jih poimenuje »feste Phrasen«, po Toporišiču pa so to stalne besedne zveze z vrednostjo povedi ali rečenice (prim. Toporišič 2000: 133).

¹⁰ Gl. Friederich 2001.

¹¹ Kot vir zgledov v Kuster 2005 je bil izbran referenčni korpus nemškega jezika, Cosmas, IDS Mannheim (na spletu prosto dostopen pod naslovom <<http://www.ids-mannheim.de/kl/corpora.html>>)

¹² Kot vir zgledov, relevantnih za dokaz pojavnosti izcitatnih frazemov v različnih zvrsteh sodobnega jezika (publicističnega, časnikarskega, umetnostnega, vsakdanjega (govorjenega) jezika), služi referenčni korpus slovenskega jezika, FidaPLUS.

¹³ Prim. SSKJ. Leksikalizirana je tudi besedna zveza *do polne mere/v polni meri* (nem. *in vollem Maße*).

¹⁴ V dobesednem prevodu: »Njegova mera je polna, (zrel je za žetev)«.

¹⁵ FidaPLUS. Prav tako izvirajo iz korpusa FidaPLUS tudi vsi ostali navedeni zgledi.

(2)

Pokopališki mir (nem. *die Ruhe eines Kirchhofs*)¹⁶ je v obeh jezikih besedna zveza, ki temelji na citatu iz Schillerjeve drame *Don Carlos* (prim. Büchmann 1998: 143):

Car Nikolaj I. je bdel nad *pokopališkim mirom* Vzhodne Evrope /.../

(3)

Večno včerajšnji (nem. *die ewig Gestrigen*) temelji na citatu iz Schillerjeve drame *Wallensteins Tod* (prim. Büchmann 1998: 153), ki se v originalu glasi: *das ewig Gestrige (večno včerajšnje)*. Nemški filozof F. Nietzsche je citat rad navajal v množinski obliki (prim. ravno tam), zato se je le-ta uveljavila v nemškem kulturnem prostoru in – po vsej verjetnosti s prevodi Nietzschejevih del oziroma izrekov – prišla tudi v slovenski prostor:¹⁷

/.../ to sporočilo, ki ti iz vseh revij kriči: če nimaš E-maila, če kar naprej ne deskaš po internetu, potem si *večno včerajšnji*.

/.../ nekdanje ideološke delitve na medsebojno sovražne politične tabore! In pri tem ni bilo prav nikjer tistih »*večno včerajšnjih*«.

(4)

Deske, ki pomenijo svet (nem. *die Bretter, die die Welt bedeuten*), citat iz Schillerjeve pesnitve *An die Freude* (prim. Büchmann 1998: 157) se v obeh jezikih rabi kot besedna zveza, ki se v novih aktualizacijah navadno nanaša na gledališko dejavnost, kot kažeta zgleda:

/.../ nergajo, da je teater stara šara, ki je izgubila svoj pomen. Pa ga hočejo nadomestiti z elektronskimi pojavi, ki jih strukturirajo v brezdušno virtualnost, v električne impulze, s katerimi nas ponižujejo v mehanične robote brez čutov! Ne, ne smejo nas zriniti s teh naših *desk, ki pomenijo svet!*

/.../ gledališče – odrske *deske, ki pomenijo svet* – je med vsemi umetnostnimi vokacijami in magijami edina umetniška ustvarjalnost, ki operira z živim telesom /.../

(5)

Besedna zveza *leben und leben lassen* (slov. *živeti in pustiti drugim, da živijo/ živeti in pustiti živeti*) je v nemškem jeziku uveljavljena kot frazem, saj se avtor in vir (Schillerjevo delo *Wallensteins Lager*, prim. Büchmann 1998: 149) v vsakdanji rabi večinoma izpuščata. Čeprav le-ta v slovarju slovenskega knjižnega jezika kot frazem ni navedena, je dokaj pogosta pojavnost v referenčnem korpusu slovenskega jezika dokaz za to, da je prisotna tudi v slovenski kolektivni zavesti.

Pozitivna posebnost Indije je življenje po načelu *živi in pusti živeti*.

¹⁶ V sodobnem nemškem jeziku je v vsakdanji rabi sicer pogosta (ali celo pogostejša) oblika »Kirchhofsruhe/Friedhofsruhe«; obe obliki izvirata iz citata »die Ruhe eines Kirchhofs«.

¹⁷ Prim. SSKJ: *včerajšnji ljudje* (knjiž.) nesodobni, zastarelih nazorov.

Izvorno nemški frazem *živi in pusti živeti* (*živeti in pustiti drugim, da živijo/živeti in pustiti živeti*) se je v slovenskem jeziku uveljavil kot model, po katerem se oblikujejo še druge besedne zveze tega tipa, kot kažeta zgloda:

Ljubite in pustite biti ljubljani /.../
 Uživaj in pusti druge, da uživajo /.../

(6)

V obeh jezikih je zelo pogosta tudi raba frazema *zaradi* (*samih*) *dreves ne videti gozda* (nem. *den Wald vor lauter Bäumen nicht sehen*), ki je prvotno citat iz *Musariona*, zbranega dela avtorja nemške klasike, C. M. Wielanda (prim. Büchmann 1998: 102): »*Die Herren dieser Art blendt oft zu vieles Licht; sie sehn den Wald vor lauter Bäumen nicht*«. ¹⁸ Spričo pogoste rabe lahko sklepamo na uveljavljenost frazema tudi v slovenskem jeziku. ¹⁹

Končni rezultat množice receptov je običajno ta, da človek *zaradi dreves ne vidi gozda*.

(7)

V zvezi s pogosto rabo v vsakdanjem jeziku je potrebno omeniti tudi frazem (*vse*) *kar leze in gre*²⁰ (nem. *(alles,) was da krecht und fleucht*²¹), besedno zvezo, ki jo je v svojem delu *Wilhelm Tell* prvi uporabil Schiller, po vsej verjetnosti kot aluzijo na Homerjevo *Odisejo*, kjer se nahaja vsebinsko podoben citat: »*Was auf der Erde atmet und kriecht*« (*kar na zemlji diha in leze*; prim. Büchmann 1998: 160).

/.../ pravico, da pokončajo vse, »*kar leze ino gre*«, vse, kar je zavrženo in brez doma. Prijateljsko je skakalo okoli njega *vse, kar gre in leze* v politiki.

(8)

Prav tako je v kolektivni zavesti obeh jezikovno-kulturnih prostorov enako trdno ukoreninjena besedna zveza *rdeča nit* (nem. *der rote Faden*), ki je hkrati znana kot citat iz Goethejevega romana *Die Wahlverwandtschaften* (prim. Büchmann 1998: 126).²²

Tako kot druge raziskovalce ga je prevzela *rdeča nit*, ki se je vlekla skozi vse pripovedi.

/.../ je državnemu zboru predstavil proračuna za leti 2004 in 2005. *Rdeča nit* obeh je evropska naravnost.

¹⁸ V dobesednem prevodu: »Gospode te vrste pogosto slepi premočna svetloba; zaradi samih dreves ne vidijo gozda«.

¹⁹ Prim. SSKJ.

²⁰ Prim. SSKJ.

²¹ V dobesednem prevodu: »(vse,) kar leze in beži«.

²² V nemškem frazeološkem sistemu se je uveljavila oblika *sich wie ein roter Faden durch etwas hindurchziehen* (*vleči se kot rdeča nit skozi kaj*), prav tako pa tudi besedna zveza *der rote Faden* (*rdeča nit*).

(9)

Zanimiva je tudi besedna zveza (*biti*) *kladivo ali nakovalo*²³ (nem. *Amboß oder Hammer sein*), ki temelji na citatu iz Goethejeve veseloigre *Der Groß-Coptha* (prim. Büchmann 1998: 119).

Na nastopu, ki je odločal o tem, ali bo koncertna pianistka ali samo pedagoginja.
Kladivo, no, vsaj kladivce, *ali nakovalo*.

(10)

V obeh prostorih je usidran frazem *manj je več/več je manj* (nem. *weniger wäre mehr gewesen*), ki ga Büchmann (1998: 102) sinhrono označuje kot citat iz Wielandovega dela *Merkur*.

/.../ manj lahko pomeni tudi več.
Več je manj.

Pogosto nastanejo izcitatni frazemi z reduciranjem citatne oblike na bistvene sporočilne elemente, kot kažejo zgledi:

(11)

Imeti črno na belem (nem. *es/etwas schwarz auf weiß haben*) je v obeh jezikih pogosto rabljen frazem, ki izvira iz citata »*Denn, was man schwarz auf weiß besitzt, kann man getrost nach Hause tragen*«²⁴ (Goethe, *Faust*; prim. Büchmann 1998: 116). Citat se je v nemškem prostoru v vsakdanji rabi skrčil na sporočilno bistveni del *es/etwas schwarz auf weiß haben/besitzen* oziroma *schwarz auf weiß*.²⁵ Tovrstna redukcija je vidna tudi v slovenskem jeziku (*imeti/biti črno na belem*):

/.../ je to črno na belem zapisano /.../
/.../ v razpisu stoji črno na belem /.../
/.../ bo spregovoril šele takrat, ko bo dobil črno na belem, da je angleška sodba pravnomočna.
/.../ ob letošnjem razrezu proračunskega denarja za kulturo, ko je črno na belem zatrdil, da /.../

Kot reducirane oblike citatov iz Goethejevega *Fausta* so se v kolektivni zavesti obeh jezikovno-kulturnih prostorov uveljavile tudi besedne zveze, kot jih kažejo sledeči zgledi:

(12)

Duh časa (nem. *Geist der Zeit*) iz citata: »*Was ihr den Geist der Zeiten heißt, das ist*

²³ Besedna zveza s tem pomenom je bila v korpusu FidaPLUS najdena kot osamljen primer. V slovenskem prostoru je sicer bolj pogosta oblika (*biti/znajti se*) *med kladivom in nakovalom* (prim. SSKJ), ki pa ima drugačen pomen.

²⁴ V dobesednem prevodu: »Kajti, kar ima človek črno na belem, lahko mirno odnese domov«.

²⁵ Prim. Friederich 2001.

*im Grunde der Herren eigner Geist*²⁶ (Goethe, *Faust*; prim. Büchmann 1998: 116).

/.../ življenjskih stilov, ki naj bi bili v soglasju z duhom časa in s tem razbremenjeni teže preteklosti.

(13)

Besedna zveza *ubogi vrag/hudič* (nem. *armer Teufel*) izhaja iz citata »*Was willst du, armer Teufel, geben*«²⁷ (Goethe, *Faust*; prim. Büchmann 1998: 125).

/.../ se zagriže v ljudi, najraje slabo negovane, slabo hranjene, bruha zlatnike, polaga kot v zasmeh na čela *ubogih vragov* okrasje cekinov egiptovskih plesalk /.../

(14)

Citat iz Goethejevega *Fausta* »*Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, und grün des Lebens goldner Baum*«²⁸ (prim. Büchmann 1998: 117) se v nemškem prostoru rabi povečini v reducirani obliki, kot je to npr. besedna zveza *graue Theorie (sein)* (slov. *siva teorija*). Tudi v slovenskem prostoru je besedna zveza uveljavljena, kot kaže primer:

Zasledovanje indikatorjev na deklarativni ravni je lahko zavajajoče oziroma prej ali slej privede do sklepa, da je eno *siva teorija*, zeleno drevo pa nekaj čisto drugega.

V tem primeru aluzije na citat spričo obeh metafor, sive teorije in zelenega drevesa, ni mogoče spregledati.

(15)

Citat *Fausta* (prim. Büchmann 1998: 115) »*Dass ich erkenne, was die Welt im Innersten zusammenhält*«²⁹ najdemo tako v nemškem kot tudi v slovenskem referenčnem korpusu sodobnega jezika največkrat v reducirani obliki: *kaj drži (ta) svet skupaj* (nem. *was die Welt (im Innersten) zusammenhält*).

Je moja osebnost globlja? Razumem bolje, *kaj svet čisto notri drži skupaj*? Ne. Samo pet ur starejši sem.

/.../ edina stvar, ki ta svet še drži skupaj.

(16)

Besedna zveza *človeška ganjenost* (nem. *(ein) menschliches Rühren*) izhaja iz citata iz Schillerjeve balade *Die Bürgschaft* (prim. Büchmann 1998: 150): »*Der fühlt ein menschliches Rühren*«.³⁰

²⁶ V dobesednem prevodu: »Kar imenujete duh časa, to je v bistvu lastni duh gospodov«.

²⁷ V dobesednem prevodu: »Kaj boš dal, ubogi vrag«.

²⁸ V dobesednem prevodu: »Siva, dragi prijatelj, je vsa teorija, in zeleno življenja zlato drevo«.

²⁹ V dobesednem prevodu: »Da spoznam, kaj drži svet v notranjosti skupaj«.

³⁰ V dobesednem prevodu: »Čuti človeško ganjenost«.

/.../ je kot udeleženec svetovnega prvenstva v namiznem tenisu za veterane s športnim veseljem in človeško ganjenostjo spremljal finalno igro /.../

(17)

Zelo pogost je frazem (*komu uspe*) *veliki met* (nem. (*jemandem gelingt*) *der große Wurf*), ki se je v kolektivni zavesti uveljavil kot reducirana oblika citata iz Schillerjeve pesmi *An die Freude* (prim. Büchmann 1998: 141): »*Wem der große Wurf gelungen (wer ein holdes Weib errungen, mische seinen Jubel ein)*«. ³¹ V nemškem prostoru se je že kot citat uveljavila skrajšana oblika *wem der große Wurf gelungen* (prim. prav tam).

Primožu Peterki je v letu 1997 *uspel veliki met*.

/.../ je veljala za favoritinjo letošnjega Evrosonga, vendar se ji *veliki met* ni *posrečil*.

Dokaz za uveljavljenost frazemov v kolektivni zavesti so raznovrstne pomensko-strukturne prenovitve oziroma permutacije, ³² kot jih prikazujejo naslednji zgledi:

(k zgledu (4))

/.../ medtem ko se zavestno odpoveduje realističnim in prepričljivim podvojitvam realnega sveta na deskah, ki *nekaterim* pomenijo *življenje*.

(k zgledu (6))

/.../ oko potrebuje čas, da *vidi posamezna drevesa in ne samo gozda*.

/.../ »*zaradi gozda ne vidijo dreves*«.

Še pogostejše pa so prenovitve tistih izcitatnih besednih zvez, ki so – glede na citat – reducirane na sporočilno bistvo:

(k zgledu (14))

Strokovnjaki stavijo na učinke svetlobe in barv za boljše razpoloženje in neobremenjenost. Komur se zdi teorija preveč siva, naj poskusi!

(k zgledu (4))

A to ne pomeni, da je svet razpadel. *Skupaj ga držijo drugi zvariki*.

Poseben položaj pa zavzemajo tiste aluzije, ki se v slovenskem prostoru nanašajo na avtorje slovenskega literarnega kanona, čeprav je obstoj strukturno ekvivalentnega citata v nemškem prostoru dokazljiv.

(18)

Citat iz Schillerjeve drame *Jungfrau von Orleans*, »*Ein Schlachten wars, nicht eine Schlacht zu nennen*« ³³ (prim. Büchmann 1998: 156), ima v slovenskem

³¹ V dobesednem prevodu: »Komur je uspel veliki met (kdor je osvojil ljubko žensko, naj se veseli)«.

³² Prim. Wilss 1989.

³³ V dobesednem prevodu: »To je bilo klanje, ne boj«.

jeziku pomensko ustreznico »*ne boj, (ampak) mesarsko klanje*«, kot kažeta spodnja zgleđa:

!...! potem bodo te volitve *ne boj, ampak mesarsko klanje*.
Tudi krvava kopel 30. junija *ni bila boj, temveč klanje*.

Vendar pa gre glede na kanonični status Prešernove pesnitve *Krst pri Savici*³⁴ ter hkrati avtorja samega razumeti dano besedno zvezo v slovenskem prostoru prej kot citat iz Prešernove pesnitve oziroma kot aluzijo nanj, kot pa aluzijo na citat iz Schillerjeve drame, čeprav je v Prešernovi pesnitvi aluzija na Schillerjev motiv boja iz romantične tragedije *Die Jungfrau von Orleans* razpoznavna. V tem primeru lahko – z ozirom na vir izcitatne besedne zveze – citat *Krsta pri Savici* označimo kot genotekst št. 1 in citat iz Schillerjeve tragedije kot genotekst št. 2.

(19)

Podoben primer je tudi besedna zveza *bledi strah*. Medtem ko velja nemški ekvivalent *bleiche Furcht/Mann der bleichen Furcht* v nemškem prostoru venomer za aluzijo na citat iz Schillerjeve drame *Die Räuber* (»*Rede, rede! Ich bin der Mann der bleichen Furcht nicht*«;³⁵ prim. Büchmann 1998: 139), je besedna zveza *bledi strah* v slovenskem prostoru slejkoprej aluzija na Cankarjevo črtico *Tuja učenost*: »*Zdaj razumem tvoj bledi strah, o mati, tvoj bledi strah pred tujo učenostjo*.«

Toda v Berlinu se vdajajo sebični, izključno pruski politiki, zraven pa še, kot v Avstriji, nočni mori, *bledemu strahu* pred revolucijo.

Na ukoreninjenost besedne zveze v slovenski kolektivni zavesti kažejo prenovitve, kot je sledeča permutacija:

Nekoliko dlje bodo *bledeli strahovi* prebivalcev območja, na katerem se je pobegli zapornik gibal.

Sklenemo lahko s sledečo ugotovitvijo: Izbrani zgledi dokazujejo, da so izcitatni frazemi, ki izvirajo iz artefaktov nemškega kulturnega prostora – kot klasične citate spričo njihovega kanonskega statusa lahko označimo –, ohranili svojo dinamiko oziroma modelni značaj tudi v frazeološkem sistemu slovenskega jezika. To pa je dokaz medsystemske povezanosti obeh jezikov. Primerljivost spričo habitualizacije prenovitev kaže na to, da so nemški klasični citati s prevodom v slovenski jezik ohranili svoj polivalenten, šablonski značaj. Habitualizacija izcitatnih frazemov v slovenskem jezikovno-kulturnem prostoru je odslikava le-te v nemškem prostoru, kar pomeni, da predstavljajo prenovitve klasičnih citatov v nemškem jeziku vzvod za aktivacijo le-teh v slovenskem jeziku, pri čemer je identičen tudi frazeološki pomen slovenskih ekvivalentov. Pomen le-teh je namreč

³⁴ Citat se nanaša na verz iz uvoda v *Krst pri Savici*: »!...! vname se strašni boj, ne boj, mesarsko klanje !...!«.

³⁵ V dobesednem prevodu: »Govori, govori! Nisem mož bledega strahu.«

motiviran z istimi metaforami in/ali metonimijami.³⁶ Frazem *imeti črno na belem* (nem. *es/etwas schwarz auf weiß haben*) pomeni v obeh jezikih *imeti (pisne) dokaze za kaj*. Prisotna je metafora dokaz je zapis na papirju (gl. zgled (11)). Prav tako pomeni besedna zveza *siva teorija* (nem. *graue Theorie*) v obeh jezikovno-kulturnih prostorih nekaj, kar z resničnostjo oziroma prakso nima nobene zveze. Gre za skupno metaforo: znanost je (siva) barva (gl. zgled (14)). Za konceptualno metaforiko v danih primerih lahko rečemo, da je na prvi pogled izkušenska,³⁷ kot to velja sicer za večino frazemov, ki so v vsakdanjem jeziku pogosto rabljeni. Vzemimo za primer frazem *mera je polna* (nem. *das Maß ist voll*). Tu je prisotna metafora potrpljenje je merilna posoda. Besedna zveza *pokopališki mir* (nem. *die Ruhe eines Kirchhofs*) sloni na metafori mirno stanje je pokopališče. Primerljivo je tudi metaforično ozadje sledečih besednih zvez: *večno včerajšnji* (nem. *die ewig Gestrigen*): preteklo(st) je zaostalo(st), *deske, ki pomenijo svet* (nem. *die Bretter, die die Welt bedeuten*): življenje je (gledališka) igra, *rdeča nit* (nem. *der rote Faden*): bistvo je vrv, *manj je več* (nem. *weniger wäre mehr gewesen*): kakovost je količina (tukaj v obratnem sorazmerju).

Pa vendar sta v ozadju spričo dejstva, da izvirajo frazemi iz citatov kanoničnih nemških klasičnih avtorjev hkrati zaznavni tudi kreativnost³⁸ in kulturna dimenzija. Lep primer je metafora rdeče niti (gl. zgled (8)), pri kateri bi težje iskali zgolj vsesplošno izkušensko podlago, saj je Goethe, ki jo je v svojem romanu *Die Wahlverwandtschaften* prvič uporabil, razložil tudi idejo le-te: v angleški marini je nekoč opazil, da je bilo vrvje kraljevega ladjevja zategnjeno na tak način, da je posledično potekal skozi vse dele flote rdeč trak. Tega ni bilo mogoče odstraniti, ne da bi bili pri tem razvezani vsi deli, celo najmanjši med njimi. Goethe je sam opozoril na preneseni pomen tako, da je s to metaforo v romanu nazorno orisal značaje, nagibe in hotenja figur (prim. Büchmann 1998: 126). Literarna kreativnost je zaznavna tudi pri frazemih s stavčno strukturo (gl. zgled (10): *manj je več/več je manj* (nem. *weniger wäre mehr gewesen*), zgled (15): *kaj drži (ta) svet skupaj* (nem. *was die Welt (im Innersten) zusammenhält*)), ki v vsakdanji rabi učinkujejo kot rečenice.³⁹

Kulturni vidik pa je v izcitatih frazemih prisoten v diahronem smislu, in sicer spričo kanoničnosti njihovega literarnega izvora. Kanonsko literarno ozadje pogojuje v prvi stopnji kanoničnost klasičnih citatov, tako da je zbirko klasičnih citatov mogoče označiti kot citatni kanon.⁴⁰ Posredno pa – v etimološkem smislu – zaznamuje literarna kanoničnost tudi izcitatne frazeme. Pojem kanoničnosti je

³⁶ O pojmu (konceptualne) metafore in frazeološkega pomena gl. Kržišnik 2007: 183–203.

³⁷ O izkušenskih in kulturno utemeljenih metaforah gl. Kržišnik 2007: 196 i. sl.

³⁸ O (ne)konvencionalnosti/kreativnosti metafor gl. Kržišnik 1999: 68.

³⁹ Prim. opombo 9.

⁴⁰ Prim. Kuster 2005. Kot je literarni kanon po definiciji sestavljen iz repertoarja oziroma besedilnega dela, ki zajema literarna dela, in modelnega dela, ki se osredotoča na metode in interpretacije besedil (prim. Even-Zohar 1990: 19 in Von Heydebrand 2003: 15), sestoji tudi citatni kanon iz citatnega izrazja (kot fragmentov kanoničnih literarnih del) in hkrati citatov kot modelov za nadaljnjo aktualizacijo.

tesno povezan s pojmom kulture. Spričo simbolnega kapitala, s katerim citatni kanon razpolaga, postane slednji del kulturnega kapitala. Kakor hitro pa stik med dvema sistemoma – bodisi med nemškim in slovenskim citatnim sistemom bodisi (v našem primeru) celo med nemškim in slovenskim frazeološkim sistemom – preseže meje polisistema⁴¹ ene (v tem primeru nemške) kulture, in tovrstni stiki ali interrelacije povežejo nemški jezikovno-kulturni prostor s slovenskim, gre za medkulturne stike. Artefakti nemškega kulturnega prostora – kot bi končno lahko poimenovali tudi izcitatne frazeme –, ki so usidrani v nemško kolektivno zavest kot modeli za nadaljnjo aktualizacijo, so s prevodnimi besedili oziroma kot prevodi našli pot v slovenski jezikovno-kulturni prostor, kjer so se ukoreninili v slovensko kolektivno zavest kot modeli za nadaljnjo aktualizacijo. Habitualizacija prenovitev je lep dokaz za to, da gre v danem primeru spričo funkcijske ekvivalence za transfer na modelni ravni, kar pa presega transfer v ožjem, prevajalskem, smislu, saj v pojem transferja na modelni ravni ni vključen zgolj prenos frazeološkega izrazja, pač pa tudi načini aktualiziranja oziroma rabe le-tega v različnih zvrsteh sodobnega slovenskega jezika. Zato lahko naše razmišljanje sklenemo z ugotovitvijo, da gre v tem oziru za kulturni transfer.

Viri in literatura

Babič, Saša, 2008: Minimalni frazemi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 53/2. 49–64.

Büchmann, Georg, 1998: *Geflügelte Worte. Der klassische Zitatenschatz*. 41. durchgesehene Auflage, bearbeitet von Winfried Hofmann. Berlin: Ullstein Buchverlage.

Burger, Harald/Buhofer, in Annelies/Sialm, Ambros, 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Berlin: Walter de Gruyter.

COSMAS, IDS Mannheim. <<http://www.ids-mannheim.de>>

Even-Zohar, Itamar, 1990: *Polysystem Studies*. <<http://www.tau.ac.il/~itamarez/ps/index.html>> (Dostopno: 3. aprila 2001.)

FidaPLUS, korpus slovenskega jezika. <<http://www.fidaplus.net/>>

Fleischer, Wolfgang, 1997: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig.

Friederich, Wolf, 2001: *Moderne deutsche Idiomatik*. Ismaning: Max Hueber Verlag.

⁴¹Tu se opiram na teorijo polisistemov Evena-Zoharja, po kateri je vsak sistem (npr. literarni ali jezikovni sistem) le komponenta širšega sistema, t. i. polisistema – kulture: »(Any) semiotic (poly) system (such as language or literature) is just a component of a larger (poly)system – that of «culture», to which it is subjugated /.../« (Even-Zohar 1990: 22).

Kržišnik, Erika, in Smolič, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. Kržišnik, Erika (ur.): *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 61–80.

Kržišnik, Erika, 2007: »Metafore«, v katerih govorimo v slovenščini frazeološko-konceptualnometaforična analiza frazemov govorjenja. Kržišnik, Erika, in Eismann, Wolfgang (ur.): *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Europhras Slovenija 2005. Ljubljana. 183–203.

Kuster, Helena, 2005: *Der Zitatkanon im Deutschen und Slowenischen*. Doktorska disertacija. Univerza v Gradcu.

Kuster, Helena, 2005a: Der klassische literarische Kanon aus der Sicht der Interkultur. *Vestnik* 39/1–2. Ljubljana: Društvo za tuje jezike in književnosti Slovenije. 239–260.

Leppihalme, Ritva, 1996: Caught in the Frame. *The Translator* 2/1996. Manchester: St. Jerome Publishing. 199–218.

Nord, Christiane, 1990: Zitate und Anspielungen als pragmatisches Übersetzungsproblem. *Text con Text* 5/1990. Heidelberg: Julius Groos Verlag. 1–30.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1998. Elektronska izdaja. Ljubljana: DZS.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Troha, Vera, 2000: Bibliografija slovenskih prevodov Goetheja. Smolej, Tone (ur.): *25. prevajalski zbornik – Proceedings of the Association of Slovenian Literary Translators*. Volume 25. Ljubljana. 142–162.

Weisbergs, Andrejs, 1997: The Contextual Use of Idioms, Wordplay, and Translation. Delabastita, Dirk (ur.): *Traductio. Essays on Punning and Translation*. Manchester: St. Jerome Publishing. 155–175.

Von Heydebrand, Renate, 2003: Kanon und Kanonisierung als »Probleme« der Literaturgeschichtsschreibung – warum eigentlich? Wiesinger, Peter (ur.): *Akten des X. Internationalen Germanistikkongresses Wien 2000 »Zeitenwende - Die Germanistik auf dem Weg vom 20. ins 21. Jahrhundert«*. Band 8. Bern: Peter Lang Publishing. 15–20.

Wilss, Wolfram, 1989: *Anspielungen. Zur Manifestation von Kreativität und Routine in der Sprachverwendung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Zymner, Rüdiger, 1998: Anspielung und Kanon. Von Heydebrand, Renate (ur.): *Kanon – Macht – Kultur: theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildung*. Stuttgart, Weimar: Metzler. 30–46.